

Отримано: 30.09.2020.

Прорецензовано: 10.10.2020.

Прийнято до друку: 21.10.2020.

e-mail: anatoliitershak@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-30-42-49

Тершак А. Адвентистські громади Закарпаття середини 1950-х – середини 1960-х років. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 30. С. 42–49.

УДК: 94(477). «1950/1960»

Анатолій Тершак**АДВЕНТИСТСЬКІ ГРОМАДИ ЗАКАРПАТТЯ
СЕРЕДИНИ 1950-Х – SEREDINI 1960-Х РОКІВ**

У статті проаналізовано функціонування однієї з течій пізнього протестантизму – громади Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в умовах антирелігійної політики Микити Хрущова (1953 – 1964 рр.), з'ясовано основні аспекти взаємовідносин адвентистських громад з радянською владою. Вдалося встановити, що у досліджуваній період на Закарпатті діяло 10 зареєстрованих громад та 8 незареєстрованих груп.

До дослідження залучено широке коло джерел з державних та церковних архівів, проведено опитування (інтерв'ю) вірників даної конфесії. Критичний аналіз названих джерел у поєднанні з сучасними науковими дослідженнями по темі дали можливість розкрити нові аспекти з минулого адвентистської громади на Закарпатті, уточнити статистичні відомості, персоналізувати склад служителів церкви, окремих їх її вірників.

Адвентистська спільнота регіону відчула на собі, як і усі конфесії на теренах СРСР, суттєве погіршення релігійної ситуації з приходом до влади М. Хрущова. Негативне ставлення частини суспільства та владних кіл до такої політики вплинули на призупинення її активної фази та посприяли певному полегшенню та нормалізації релігійного життя, яке спостерігалось в середині 1950-х рр. Пізніше адвентистські громади пережили кризові явища, пов'язані з ліквідацією духовного центру Всесоюзної Ради Адвентистів Сьомого Дня та внутрішнім розколом спільноти через втручання державних органів в її життєдіяльність.

У розвитку адвентистської спільноти на Закарпатті вдалося виокремити певні її особливості, які дозволили зберегти громаду від значних владних впливів та цілковитого знищення. До таких віднесено глибоку історичну релігійність закарпатців, їх культурно-історичну традицію та ментальність. Сукупність означених факторів змушували представників влади діяти досить обережно у сфері релігійних обмежень. Адвентистські громади Закарпаття в зазначений період зуміли подолати негативні явища та поволі розвиватись, зберігаючи внутрішню та доктринальну єдність балансуючи в відносинах з державою.

Ключові слова: Адвентисти Сьомого Дня, Закарпаття, радянський період, релігійні громади, Уповноважений Ради у справах релігійних культів, Всесоюзна Рада Адвентистів Сьомого Дня, «відлига».

Anatolii Terzhak**ADVENTIST COMMUNITIES OF TRANSCARPATHIA MID-1950S – MID-1960S**

The article analyzes the operation of one of the movements of the late Protestantism, Seventh-day Adventist community in Transcarpathia, in terms of anti-religious policies of Nikita Khrushchev (1953–1964). Additionally, it clarifies the main aspects of the relationship between Adventist communities and the Soviet authorities. It shows that there were 10 registered communities and 8 unregistered groups in the study period in Transcarpathia.

This research includes a wide range of sources from the state and church archives. Moreover, it contains a survey of believers of this denomination. Critical analysis of these sources in combination with modern research on the topic made it possible to reveal new aspects of the past of the Adventist community in Transcarpathia, to clarify statistics, to personalize the composition of church ministers as well as some of its members.

With Khrushchev's coming to power, the Adventist community in the region, like all denominations in the USSR, felt a significant deterioration in the religious situation. The negative attitude of some part of society and the authorities to such a policy influenced the suspension of its active phase and contributed to a certain facilitation and normalization of religious life, which was observed in the mid-1950s. Later Adventist communities

experienced crises related to the liquidation of the All-Union Seventh-day Adventist Spiritual Center and the internal division of the community due to government interference in its activity.

In the development of the Adventist community in Transcarpathia, it was possible to highlight some of its features, which allowed to save the community from significant power influences and destruction. These include the deep historical religiosity of the local population, their cultural and historical tradition as well as mentality. The combination of the above-mentioned factors forced the authorities to act quite cautiously in the area of religious restrictions. During that period the Transcarpathian Adventist community managed to overcome the negative occurrences and slowly develop, maintaining internal and doctrinal unity in balancing relations with the state.

Key words: *Seventh-day Adventists, Transcarpathia, Soviet period, religious communities, Commissioner for Councils for Religious Cults, All-Union Seventh-day Adventist Council, «thaw».*

Трансформації у державно-церковних відносинах в останні десятиліття, демократизація суспільства та доступ до документів радянської доби під грифом «таємно» пожвавили науковий інтерес до релігійної проблематики. Таким чином намітились основні напрямки у заповненні лакун на цю тему. Разом з тим діяльність окремих релігійних течій у ХХ ст. залишались «на узбіччі» наукових досліджень і особливо, коли вести мову про їх регіональний вимір.

Попри те, що релігійна ситуація на Закарпатті викликала дослідницький інтерес під різними кутами зору досі бракує ґрунтовних досліджень стосовно життя протестантських громад регіону, на що свого часу звернула увагу дослідниця О. Лешко [42, с. 12.]. Відтак, стан наукової розробки заявленої проблеми продовжує залишатися на слабкому рівні. Виходячи зі сказаного вище дослідження церкви Адвентистів Сьомого Дня (АСД) на Закарпатті набуває особливої актуальності.

Джерельна база даної статті включає архівні документи: Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), матеріали архіву Управління національностей та релігій Закарпатської державної адміністрації, архівні матеріали громад церкви АСД в Закарпатській області, а також опубліковані архівні документи та праці основані на внутрішньо церковних документах та спогадах очевидців. Залучені документи у своїй основі дають можливість виконати аналіз основних напрямків діяльності АСД на Закарпатті.

На середину 1950-х рр. в УРСР діяло 115 зареєстрованих громад АСД із 99 пресвітерами та 7736 членами [3, с. 163]. Безпосередньо на Закарпатті функціонувало 10 громад, в яких нараховувалось 410 адвентистів [10, арк. 39], що становило 5,3 % від загальної кількості по Україні. Їх обслуговували 10 зареєстрованих служителів. Для порівняння в той самий час на Закарпатті у Євангельських християн-баптистів нараховувалось 30 служителів, у реформаторів – 52, а римо-католиків – 22 [24, арк. 2 зв.]. В області діяло 10 зареєстрованих громад АСД, 8 з яких проводили богослужіння в приватних домоволодіннях. В порівнянні у Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) було зареєстрованих 29 громад, 16 з яких проводили богослужіння в приватних домоволодіннях, у реформаторів нараховувалось 63 громади, а у римо-католиків 60 [24, арк. 2; 6, арк. 41 – 47]. Закарпатська область за кількістю адвентистів входила в четвірку найбільших осередків по Україні.

Період правління Микити Сергійовича Хрущова (1953 – 1964) характеризується неоднозначністю проявів державної політики щодо релігійних спільнот і мав свою специфіку – від спроб залучити їх у вирішенні зовнішньополітичного впливу СРСР до потужного наступу на церковні інституції. Незважаючи на те, що почався так званий період «відлиги», церква, як інституція, за спостереженнями П. М. Бондарчука та В. М. Даниленка, цього не відчула і це був «одним із найскладніших періодів у історії релігійного життя в СРСР» [4]. На думку деяких дослідників, за жорстокістю цей час не поступався сталінським репресіям та гонінням 1930-х років [37, с. 479].

Певна нормалізація релігійного життя та послаблення тиску на церковні інституції в СРСР, яка почалась з 1943 р., закінчилась зі смертю Й. Сталіна (1878 – 1953) та зміною вищого керівництва Радянського Союзу. В цей період релігійні спільноти зуміли покращити своє становище, значно зростає їх вплив на суспільство, збільшується кількість вірян та служителів. Можна сказати, що за цей час Церква як інституція оговталась від гонінь, яких вона зазнавала у 1930-х рр. Однак, як відзначають дослідники В. Войналович та Н. Кочан, «сподівання віруючих на подальшу нормалізацію державно-церковних відносин були переключені остаточною перемогою М. Хрущова й радикально налаштованих проти релігії і церкви партійно-політичних сил» [5, с. 111]. Різко змінився вектор державно-церковних відносин.

Слід зазначити, що численні релігійні громади намагались балансувати у відносинах з радянською владою, не ставали в опозицію, намагались співпрацювати, йти на певні компроміси та поступки. Однак попри такий прагматичний підхід, перші роки правління М. Хрущова ознаменувались потужним наступом на церкву, посиленням науково-атеїстичної пропаганди та більш жорстким адміністративним втручанням в життя віруючих. Через певне незадоволення такою політикою, як серед віруючих, та великої кількості суспільства і навіть частини членів Президії ЦК, радянські органи вимушені були призупинити активну фазу антирелігійної політики. Період з 1955 по 1957 р. був більш сприятливим для розвитку різноманітних конфесій, які радянське керівництво намагалось використовувати у розв'язанні зовнішньополітичних питань, та посиленню впливу СРСР на світовій арені через залучення їх до міжнародних мирних конференцій то що [28, арк. 10]. Стабілізація та певне пожвавлення релігійного життя в цей час, а разом з тим посилення позицій та впливу церкви в суспільстві, призвели до перегляду державної політики щодо релігійних громад та подальшому наступу на них, починаючи вже з 1958 р. Керівництвом держави були зауважені недоліки в атеїстичному вихованні, наслідком чого стали заміна окремих керівників на вищому державному рівні та уповноважених по деяким областям.

Переслідуючи головну мету щодо скорочення мережі релігійних осередків, державні органи зробили низку кроків, направлених на зменшення матеріальної бази релігійних організацій, збільшили оподаткування служителів, перевели їх на тверді оклади, взяли під особливий контроль обрання керівників релігійних громад через затвердження або відхилення обраних ними кандидатур. В суспільстві посилилась атеїстична пропаганда та тиск на релігійні спільноти, почались закриття церков та зняття їх з реєстрації, увесь цей процес супроводжувався арештами віруючих. Створювались такі умови внаслідок яких дітям з віруючих родин майже не можливо було отримати вищу освіту. Посилоючи таким чином тиск з різних боків на релігійні спільноти держава опосередковано сприяла процесу їх «самоліквідації».

Поступово посилюючи тиск та скорочуючи релігійну мережу, на початку 1960-х р. держава перейшла до тотального наступу на церкву як інституцію. Цей наступ «відчули на собі представники всіх без винятку конфесій» [5, с. 114]. Разом із тим, за П. М. Бондарчуком та В. М. Даниленком, «неправославні релігійні організації зазнавали найбільшого тиску. За офіційними даними, станом на 1961 рік кількість проповідників було скорочено із 7 тис. до 3,6 тис. осіб (тобто майже на 50% – примітка А. Т.). Кількість молитовних зібрань у релігійних громадах зменшувалася до 3 на тиждень, у попередні роки їх було від 6 до 10. Загалом релігійна мережа в Україні лише за 1960 р. скоротилася: ЄХБ на – 7%, АСД – 8%, реформатська церква – 7%, РКЦ – 13%, юдейський – 38%. Трагічність ситуації полягала у тому, що більшість цих течій так і не змогли відновити ці втрати в кількості віруючих та громад до середини 1980-х років» [3, с. 165]. Наслідком цієї політики була повна ліквідація духовного центру в СРСР – Всесоюзної Ради Адвентистів Сьомого Дня (ВРАСД), і надалі планувалася повна ліквідація громад АСД [5, с. 216].

Релігійна спільнота АСД опинилась у вкрай важких обставинах, коли через втручання з боку державних органів у внутрішнє, релігійне життя, відбувся розкол, а з часом була припинена діяльність ВРАСДа [42, с. 69-75.], який лише як 16 р. тому відновив свою діяльність після ліквідації в 1930-і рр. Ці обставини поставили спільноту на межу припинення легального існування у СРСР.

Розкол серед адвентистів відбувся внаслідок кадрових змін, зумовлених втручанням державних органів у діяльність церкви. Через незадоволеність активною діяльністю, після ряду попереджень, керівник ВРАСДа П. О. Мацанов, 7 грудня 1954 р., був позбавлений реєстраційної довідки голови ВРАСДа [43, с. 340]. Його обов'язки тимчасово почав виконувати його замісник В. Д. Яковенко. Однак П. Мацанов не погодився з такою позицією і не відмовився від керівництва церквою. Він не бажав йти на поступки, бо вважав що поступки не змінили б становище церкви, а саме повної її ліквідації як нечисленної [42, с. 71.]. Керівництво церкви опинилось в складній ситуації: або не прийняти позицію державних органів та загострити протистояння з ними, що означало поставити під удар легальне існування усїєї церкви в СРСР, або піти на певний компроміс, обравши нового керівника. Схилившись до останнього, на позачерговому пленумі ВРАСДа у 1955 р. вимушено було обрано нового керівника, яким став С. П. Кулижський.

На той час в СРСР нараховувалось 350 зареєстрованих громад АСД і понад 50 тис. віруючих, разом з членами їх сімей [16, арк. 46.]. Внаслідок внутрішнього розколу сформувались два центри. Перший, офіційний, діяв під керівництвом з С. П. Кулижським, а другий, підпільний – очолюваний

колишнім керівником ВРАСДа П. О. Мацановим [38, с. 312.]. З часом легальний центр (ВРАСД) теж був позбавлений державної реєстрації та обидва опинились в однакових умовах нелегітимності для державних органів. Залишені офіційно діючими без головного духовного центру адвентистські громади опинились у вкрай складних і невизначених умовах. В наслідок яких вони поділились у своєму підпорядкуванні різним центрам, почався період внутрішнього протистояння та конфронтації. Відтак загалом церква вимушена була перейти на більш підпільну діяльність, а колишні керівники нелегально продовжували керувати громадами та незареєстрованими групами, що було зауважено державними органами у 1964 р. [22, арк. 77].

В таких умовах вкрай важко було діяти старшому пастору по Закарпатській області І. В. Хімінцю [31, арк. 56.]. Його заслуга у тому що він зумів зберегти єдність адвентистів Закарпаття, які одночасно залишились в підпорядкуванні ліквідованому керівництву ВРАСДу. Загалом адвентисти Закарпаття пригадують його з теплотою, ставлячи в приклад іншим. Який у складний час встигав відвідувати розпорошені громади області, вникаючи в проблеми усіх.

Обмежені в можливості будувати власні молитовні будинки, адвентисти були змушені проводити богослужіння в приватних домоволодіннях, що дозволялось державними органами лише при наявності відповідного договору з власником будинку. Такий документ доводилося укладати не лише з одновірцями. Наприклад, громада Адвентистів Сьомого Дня м. Берегово орендувала будинок у приватної особи [11, арк. 34], в м. Виноградів в 1957 р. богослужіння проходили в молитовному будинку Реформатів [11, арк. 35], а в с. Ільниця, Іршавського району, в будинку одного з віруючих [11, арк. 40]. Власники будинків відчували тиск як з боку державних органів й частини суспільства [14, арк. 3-4].

Фіскальна політика, обкладання податками, залякування та інші види тиску створювали некомфортні умови для власників помешкань, де проходили богослужіння. Через ці та інші обставини адвентистські громади вимушені були подекуди змінювати місця проведення богослужінь. Однак слід зауважити, що зміна місця проведення служіння не завжди була викликана адміністративним втручанням, деколи воно відбувалось через власне рішення релігійної громади [2]. Проте подібні зміни відбувались лише після узгодження з державними органами. Останні, в свою чергу, усі питання пов'язанні з наданням або позбавленням дозволу на реєстрацію релігійної громади узгоджували з органами КДБ [13, арк. 73].

Контролюючи численність та діяльність віруючих, державні органи накопичували про них різноманітну інформацію. Аналіз якої дозволив з'ясувати наскільки ще максимально можуть збільшитись адвентистські громади в області [25, арк. 6]. Так сумарна площа усіх молитовних будинків АСД в області складала 260 м², які максимально могли вмістити 750 чол. Аналіз динаміки показував збільшення адвентистів з 435 членів у 1951 р. до 500 чол. у 1955 р. [8, арк. 12]. Відтак, на основі отриманих даних державні органи могли спрогнозувати зростання АСД в межах існуючих приміщень максимально на 250 чол. Контролюючи таким чином квадратні метри молитовних будинків можна було опосередковано впливати на ріст/зменшення церкви.

Задля запобігання зростання державні органи всіляко перешкоджали розвитку церкви, створюючи несприятливі умови для життєдіяльності віруючих. Так, попри те, що в період правління М. Хрущова деякі громади АСД реорганізовували, закривали або навіть реєстрували нові, загальна їх кількість по Закарпаттю залишалась незмінною [34, арк. 39]. Зокрема, в 1959 р. громада с. Чорний Потік Іршавського району (отримала державну реєстрацію однією з найперших в області – 14 лютого 1945 р.), втратила її [1; 30, арк. 51], а замість неї дали можливість діяти громаді в с. Олександрівка Хустського району, де був відкритий молитовний будинок [31, арк. 27]. Громада с. Затишне, Берегівського району була переведена в м. Берегово [25, арк. 28, 29]. Прагматична стратегія радянської влади в цьому напрямку була спрямована на штучне стримування розвитку громад, численними спробами вона намагалась не тільки впливати на внутрішньо-церковне життя, але і якоюсь мірою контролювати їх зовнішню діяльність, намагаючись водночас з цим використовувати церкву в боротьбі з іншими нелегальними релігійними групами в області. Так, пояснюючи мету дозволу реєстрації громади АСД в с. Олександрівка, Хустського району уповноважений М. Распутько писав: «... що стосується реєстрації релігійної громади адвентистів сьомого дня, то воно організовано з метою ліквідації діяльності секти реформістів суботників, що діють у ряді сіл Хустського району ...» [30, арк. 49]. Протистояння між АСД і АСД реформаційного руху було на руку радянським органам, однак це питання потребує окремого дослідження.

Слід зауважити, що цілеспрямована стратегія радянської влади була направлена на зменшення релігійних осередків в області. З цією метою державні органи наполегливо впроваджували варіанти об'єднання різних релігійних течій в одну, по принципу подібності, схожості віровчення, а в межах однієї конфесії відбувались цілеспрямовані дії на скорочення мережі релігійних груп через «самоліквідацію», закриття або штучне об'єднання нечисленних громад в одну. Уповноважений М. Распутько писав про мету таких дій – «звужити їх радіус діяльності та буде нам відомо усе їхнє керівництво і віруючі» [12, арк. 84], що полегшить контроль над ними. Подібними діями державні органи намагались досягнути водночас низки цілей, серед яких: 1. обмеження впливу релігійних спільнот на місцеве населення через скорочення місць проведення богослужінь; 2. виявлення та контроль кількості та керівного складу релігійних груп.

Згідно зі статистикою релігійних об'єднань за 1961 р. на Закарпатті нараховувалось 560 членів церкви АСД в зареєстрованих громадах і ще 61 в трьох не зареєстрованих [36, арк. 1, 42 – 44, 72, 78, 82, 100, 105, 108, 115, 121, 130 – 132, 161, 166, 174, 175, 209 – 216]. Попри обмеження та протидію розвитку адвентистської спільноти, на 1962 р. в області незареєстрованих груп АСД нараховувалось вже 8 [33, арк. 4] (на 1953 р. незареєстрованих громад було лише 2 [6, арк. 101]). Вони знаходились в таких населених пунктах, як: с. Заріччя, с. Голубине, с. Буштино, с. Грушево, с. Вільхівці, с. Нересниця, с. Новоселиця, м. Тячів [19, арк. 37-38]. Попри це радянська влада не дозволяла реєструвати нові осередки. Внаслідок чого віруючі з с. Лопушного, Міжгірського району, вимушені були відвідувати громаду м. Виноградів, яка знаходилась за 100 км [35, арк. 10]. Віруючі с. Верхне Водяне, Рахівського району відвідували громаду с. Кобилецької Поляни за 17 км [35, арк. 19]. Ці незручності були одним із чинників, який уповільнював зростання адвентистської течії.

Починаючи з 1955 р. ускладнилися умови відкриття нових молитовних будинків [26, арк. 10]. Доходило до того, що місцеві партійні органи обмежували не тільки діяльність, але й обслуговування культових споруд, створюючи таким чином несприятливі умови для життєдіяльності громад. До прикладу, в с. Руське Поле, Тячівського району, адвентисти неодноразово звертались з проханням виділити їм прохід до молитовного будинку, який на той час знаходився на території садиби радгоспу [29, арк. 8], правління якого 23 квітня 1958 р. заборонило адвентистам не тільки ставити стовпи на своїй землі, для проведення електроенергії до молитовного дому, але й проходити по ній. Таким чином віряни були позбавлені окремої дороги до молитовного будинку. 30 квітня цього ж року молитовний будинок в с. Ільниця, Іршавського району був відрізаний від електроенергії нібито за самовільне підключення до неї [14, арк. 18,19]. І хоча органи влади, зокрема Уповноважений Ради по УРСР К. З. Литвин, у своїй доповіді відзначав, що не слід помилково радіти скороченням релігійної мережі: «Кількість віруючих від цього не змінилася. Деякі працівники ... помилково вважають, що закриття молитовного будинку адміністративними методами спричинить розпад релігійної громади та відхід віруючих від релігії ... Така практика штучного скорочення релігійної мережі призводить до збільшення кількості діючих незареєстрованих товариств і груп, а часто і до зростання їх активності й дезінформує місцеві партійні та радянські органи, що заважає правильній постановці антирелігійної роботи серед населення» [20, арк. 15]. З усім тим тиск на релігійні спільноти не тільки не зменшувався, а подекуди й зростав.

Незважаючи на репресивні дії з боку державних органів, спостереження за діяльністю релігійних громад в області констатує факт зростання АСД наприкінці 1950-х рр. [11, арк. 10]. Досліджуючи причини цього явища державні органи відзначали, що це відбулося через «посилення релігійної діяльності духовенства та активу цих церков», та «деяким ослабленням науково-атеїстичної пропаганди за останні три роки» [11, арк. 10]. Аналіз розвитку АСД в області, за 10 р., з 1947 р. по 1957 р., показав що при незмінній кількості зареєстрованих громад, кількість членів зросла на 45%, з 321 чол. до 471 чол., зростання на 150 осіб. Із загальної кількості членів церкви АСД 60% склали жінки, молодь до 26 років – 25% [11, арк. 32-33]. Переважна більшість членів громад склали особи віком від 25 р. до 60 р. [27, арк. 34]. Аналіз найбільшої адвентистської громади в області в с. Ільниця, Іршавського району, на 1960 р. показав її зростання упродовж усього радянського періоду. Занепокоєння викликала й активна місійна діяльність членів громади, які працюючи на різних виробництвах «постійно ведуть релігійну пропаганду» [31, арк. 48]. У своєму листі уповноважений ради М. Саламатін зауважував: «Це зростання може бути припинене спільними зусиллями Уповноваженого Ради в справах релігійних культів і місцевих партійних організацій» [31, арк. 48-54]. Державним органам

так і не вдалось досягти бажаного результату. Статистичні дані за період з 1961 по 1964 р. показують значне збільшення хрещень в АСД [23, арк. 9], та кількості членів [23, арк. 11].

Доволі складною була ситуація з охочими прийняти хрещення. Відповідно до релігійного світогляду членом адвентистської громади могла стати лише доросла людина над якою відбувся обряд хрещення, підготовка до якого в радянський період могла тривати до року. Далі на ці кандидатури потрібно було отримати погодження влади. Яка у свою чергу ретельно аналізувала списки та залучала місцеві парткоми для активної роботи з ними. Внаслідок тиску деякі відмовлялись від запланованого обряду хрещення, тому керівництво церкви вимушене було приховувати реальну кількість охочих, щоб врятувати їх від антирелігійного тиску партійних органів. Подекуди обряди хрещень звершувались підпільно.

Ретельний аналіз списків охочих отримати хрещення в 1958 р. дав зрозуміти партійним органам про значну активізацію місії діяльності серед адвентистів. Уповноваженого Ради по УРСР П. Вільхового непокоїв той факт, що в порівнянні з ЄХБ, АСД у двічі менше, однак наближених має у двічі більше [15, арк. 6, 9, 10, 12]. Це привело до більш активної протидії адвентистським громадам в області. Відтак, план роботи уповноваженого на 1961 р. передбачав: «прийняти всі необхідні заходи до обмеження і припинення росту сект ЄХБ і АСД, особливо останньої» [17, арк. 47]. У ньому містилося завдання вивчити питання, як повертати громадян від «сект» [32, арк. 48].

У цей час представники деяких деномінацій, побоюючись закриття малочисельних приходів, завищували цифри вірян [18, арк. 9]. Аналізуючи надані дані стосовно кількості вірян, державні органи відзначали недостовірність наданої інформації. Наприклад, у 1961 р. ужгородський настоятель католицької церкви включив у список своїх парафіян нереальну кількість людей. Тому уповноважений зауважив, що він включив до своєї церкви «всіх реформатів, частину православних, усіх атеїстів, всіх дітей», які мешкали поруч [19, арк. 9]. На об'єктивність статистичних даних впливала наявність «мертвих душ» у сектантських громадах, де одні й ті ж особи були вписані в списки різних громад. У цій ситуації державні органи в 1961 р. поставили завдання взяти списки у всіх громад АСД для того, аби мати можливість не тільки відстежувати, але й контролювати подібні дії [18, арк. 29].

У межах області знаходилися невеликі за кількістю зареєстровані громади АСД. Навіть у часи найвищого посилення тиску на адвентистську спільноту на початку 1960-х рр. вони не знімалися з реєстрації. Пояснення цьому явищу ми знаходимо в документах за 1963 р., де відзначається, що деякі невеликі групи ЄХБ і АСД не знімалися з реєстрації з метою протидії збільшенню релігійного підпілля і переходу їх у статус зареєстрованих [21, арк. 22].

Члени церкви АСД зазнавали утиску та переслідувань за свої релігійні переконання. Згідно з тлумаченням Святого Письма та шанування закону Божого (10 заповідей), адвентисти святкують суботній день і тому утримуються від будь-якої роботи в цей день, присвячуючи його повністю богопоклонінню та справам милосердя. Вірянам доводилось знаходити можливості не працювати щосуботи як на виробництвах, так і в колгоспах, відпрацьовуючи пропущене в інші дні. Ця особливість, на думку уповноваженого М. Распутько, сприяла відвідування богослужінь майже усіма членами церкви [7, арк. 159]. В 1956 р. 6 працівників заводу с. Кобилецької Поляни вимушені були змінити місце праці через те, що їх не могли звільнити від виробництва у суботу [9, арк. 9]. Згадуючи про ці події, син одного зі звільнених Іван Колач стверджував, що справжньою причиною їх звільнення була спроба партійних органів змусити їх змінити свої релігійні переконання. На них тиснули настільки, що звільнили з роботи [40]. Відтак вони вимушені були шукати інші місця праці, що супроводжувалося безробітністю та скрутою.

В іншому випадку старший пастор по області І. Хімінець скаржився уповноваженому, що Мукачівська газета «Прапор перемоги» в № 6 від 20 квітня 1958 р. помістила неправдиву статтю під назвою «Вони не повинні називатися батьками». В ній зокрема повідомлялось про багатодітну сім'ю Пірчак, яка мала 5 дітей. У тексті відзначалося, що внаслідок поганого харчування та невживання свинини з'явилися хворі на туберкульоз. Відповідаючи на ці звинувачення І.Хімінець повідомляв уповноваженому, що Пірчак працює водопровідником і отримує хорошу зарплату, має великий будинок, частину якого здає в оренду церкви АСД. З цього він отримує добрі прибутки, тому всі його діти, а їх не 5, а 6 є здоровими. Текст мав свої наслідки, бо крім образи сім'ї з дітьми в школі ніхто не хотів спілкуватися. Зрештою, сам уповноважений в секретному донесенні визнав, що подібна стаття не може зіграти позитивну роль в атеїстичній пропаганді та в цілому викликала невдоволення віруючих АСД [14, арк. 24-25].

На початок 1960-х рр. почала змінюватись тенденція в стосунках релігійних громад з партійними органами. Уповноважений М. Саламатін повідомляв, що віруючі почали вивчати закони й відстоювати свої права, посилаючись на них [18, арк. 4]. В 1963 р. 9 віруючих скаржились на дії дирекції Бобовищанського колгоспу, яка незаконно звільнила їх і позбавила частини земельних наділів. Уповноважений Ради поставив це питання перед парткомом і райвиконкомом, внаслідок чого вони були відновлені на роботі та їм поновили право користуватися землею [22, арк. 25]. За спогадами В. Різака, через ці обставини його батько їздив зі скаргою на прийом до М. Хрущова. При особистій зустрічі той нічого їм не пообіцяв, однак партійні органи змінили своє рішення, їх становище покращилось, а землю повернули [40].

Досить красномовним у контексті впливу влади на релігійну ситуацію на Закарпатті за 1962 р. є документ, в якому відзначалося: «Тепер рідко можна зустріти служителя культу, що супроводжує похоронну процесію. Менше стали дзвонити в церквах, ніж раніше зловживали церковники. Менше можна бачити дітей в молитовних будинках. Духовенство усунуто від керівництва релігійними громадами, хоча і зараз ще намагається втручатися в справи громад» [21, арк. 36]. Під тиском громадськості та партійних органів від запланованого обряду хрещення відмовлялося від 30% до майже 50% християн [21, арк. 43].

Радянські органи неодноразово складали акти адміністративних порушень та накладали штрафи на членів громади АСД. Відомо, що у 1963 р. групи сприяння¹ відвідували молитовні будинки в сусідніх районах, де їх не знали, прослуховували й записували проповіді, потім, передавали в центр, звідки вони передавалися в місцеві органи влади, де локалізувався молитовний будинок [21, арк. 53]. Ставилось завдання обмежити роботу віруючих через: 1. посилення контролю за діяльністю духовенства і релігійних об'єднань; 2. організацію ранків, спортивних змагань, виступів музичних колективів, екскурсій та ін.; 3. заборону в громадах ЄХБ і АСД на служіннях брати участь дітям і підліткам (мотивували тим, що в члени громади приймають тільки дорослих) [21, арк. 56]. Стратегічна ціль радянської влади полягала у відірванні від церкви молодого покоління і приведення громади до майбутньої «самоліквідації».

Попри усі зусилля комуністичних органів, Закарпатська область продовжувала і надалі відзначатись винятковою релігійністю населення, про що свідчить твердження М. Саламатіна, який в річному звіті за 1963 р. констатував, що релігійні громади в області «у своїй діяльності доволі активні» [22, арк. 6]. Відхід від релігії проходив повільно, релігійні традиції ще міцні, так що колишні віруючі, ставши атеїстами, бояться заявляти про своє положення через велику релігійність в Закарпатті [22, арк. 6]. Щоб протидіяти релігійним обрядам, починаючи з 1962 р., радянські органи почали впроваджувати світські обряди: «З метою відволікання населення від релігійних обрядів вироблені заходи щодо впровадження цивільних обрядів» [20, арк. 10]. Для того, щоб відволікти населення від духовних традицій на час великих церковних свят партійні органи організували світські заходи, спортивні змагання, концерти тощо. Однак, попри усі ці заходи, державні органи й на 1964 р. продовжували відзначати складну релігійну ситуацію в області, де на майже мільйонне населення краю припадало 590 релігійних громад, з яких: 432 належали до Російської православної церкви, 81 – Реформаторській церкві, 41 – Римо-католицькій церкві, діяли 3 юдейські громади, 23 Євангельських християн-баптистів і 10 громад Адвентистів Сьомого Дня. На 10 тис. населення припадало 6 зареєстрованих релігійних громад, а на кожну тисячу дорослого населення припадало 1,8 релігійних громад [22, арк. 4].

Сусідство Закарпаття з європейськими країнами створювало виняткові умови, при яких багаточисленні релігійні громади не зазнали повною мірою такого антирелігійного тиску, як на інших територіях СРСР. Відтак адвентисти Закарпаття уникли апогею репресивних дій кінця 1950-х та початку 1960-х рр. та поволі зростали.

Отже, в період правління М. Хрущова (1953-1964 рр.) не зважаючи на специфічну антирелігійну політику, адвентистські громади Закарпаття балансували між легальною і напівлегальною діяльністю розбудовували власну інфраструктуру, звершували проповідницьку та виховну діяльність, задовольняли релігійні потреби вірян. Попри складні державно-церковні відносини та внутрішні кризові явища, невелика за кількістю релігійна спільнота Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті зуміла подолати усі негативні явища цього періоду і не тільки зберегти свій внутрішній клімат, але й розвинути.

¹ Групи сприяння — це громадяни які негласно спостерігали та збирали інформацію про діяльність релігійних громад та передавали її партійним органам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Управління національностей та релігій Закарпатської державної адміністрації. Дело №1 о регистрации религиозного общества Адвентистов Седьмого Дня с. Александровка Хустского района. Справка о регистрации религиозного общества. № 82.
2. Архів Управління національностей та релігій Закарпатської державної адміністрації. Справа №1 про регистрацию религиозного товариства Адвентистів Сьомого Дня смт. Коб. Поляна, Рахівського р-ну. Нова редакція від: 31.10.2012. № 590. Заява від Уповноваженому у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі 18 серпня 1959 р. від Хімінця І. В.
3. Бондарчук П. М., Даниленко В. М. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. Миколаїв, 2013. Вип. 3. 34. С. 158-171.
4. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоенна радянська доба і сучасність. Київ, 2018. 408 с.
5. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. Р-195. Оп. 8. Спр. 25. 187 арк.
6. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 10. Спр. 19. 166 арк.
7. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 12. Спр. 15. 167 арк.
8. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 12. Спр. 40. 94 арк.
9. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 12. Спр. 43. 120 арк.
10. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 17. 113 арк.
11. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 18. 93 арк.
12. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 19. 90 арк.
13. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 44. 60 арк.
14. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 45. 45 арк.
15. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 93. 46 арк.
16. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 95. 48 арк.
17. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 116. 95 арк.
18. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 145. 41 арк.
19. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 162. 46 арк.
20. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 163. 129 арк.
21. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 188. 125 арк.
22. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 207. 97 арк.
23. ДАЗО Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 77. 16 арк.
24. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 84. 40 арк.
25. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 87. 25 арк.
26. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 100. 34 арк.
27. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 5. 29 арк.
28. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 12. 18 арк.
29. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 20. 59 арк.
30. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 27. 62 арк.
31. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 39. 51 арк.
32. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 41. 14 арк.
33. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 46. 45 арк.
34. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 3. Спр. 125. 35 арк.
35. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 4д. Спр. 50. 241 арк.
36. Зайцев Е. В. История Церкви АСД. Заокский, 2008. 544 с.
37. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6: (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови) / за ред. П. Яроцького. Київ; Дрогобич, 2007. 632 с.
38. Інтерв'ю з І. Колачем (1935 р. н.), записане 28 січня 2018 р. *Особистий архів автора*.
39. Інтерв'ю з В. Різаком (1947 р. н.), записане 30 травня 2019 р. *Особистий архів автора*.
40. Лешко О. В. Протестантські громади Закарпаття 1945-1991 рр.: дис ... канд. іст. наук. Ужгород, 2008. 256 с.
41. Парасей А. Ф., Жукалюк Н. А. «Бедная, бросаема бурейю ...». *Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине*. Киев, 1997. 340 с.
42. Юнак Д. История Церкви христиан АСД в России. Заокский, 2002. Т. 1. 448 с.

References

1. Bondarchuk P. M., Danylenko V. M. Osoblyvosti relihiinoi sytuatsii v URSR (seredyna 1950-kh – persha polovyna 1960-kh rokiv). Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Seria : Istorychni nauky. Mykolaiv, 2013. Vyp. 3. 34. S. 158-171.
2. Voinalovych V. A., Kochan N. I. Relihiinyi chynnyk etnopolitychnykh protsesiv u Halychyni: povoienna radianska doba i suchasnist. Kyiv, 2018. 408 s.
3. Zaytsev E. V. Istoriya Tserkvi ASD. Zaokskiy, 2008. 544 s.
4. Istoriya relihii v Ukraini: u 10-ty t. Piznii protestantyzm v Ukraini. T. 6: (piatydesiatnyky, adventysty, svidky Yehovy) / Za red. P. Yarotskoho. Kyiv; Drohobych, 2007. 632 s.
5. Leshko O. V. Protestantски hromady Zakarpattia 1945-1991 rr.: dys... kand. ist nauk. Uzhhorod, 2008. 256 s.
6. Parasey A. F., Zhukalyuk N. A. «Bednaya, brosaemaya bureyu ...». Istoricheskie ocherki k 110-letnemu yubileyu Tserkvi adventistov sedmogo dnya v Ukraine. Kiev, 1997. 340 s.
7. Yunak D. Istoriya Tserkvi hristian ASD v Rossii. Zaokskiy, 2002. T. 1. 448 s.